

Din istoria Departamentului românesc al Radio Europa Liberă: izvoarele cercetării și istoriografia problemei¹

Sergiu MUSTEAȚĂ

Abstract

This article primarily analyses historical sources on the Romanian Department of Radio Free Europe. Particular attention is given to documents from the Hoover Institution Archives (Stanford) and the Open Society Archives (Budapest), which shed light on RFE/RL's activities. Secondly, the article reviews the main studies and monographs published over the past five decades on this topic. On the one hand, the author highlights the diversity of historical sources that remain insufficiently explored. On the other hand, the paper systematises the existing scholarly literature. Finally, the article points to several research projects initiated over the past three decades that merit further development in order to advance research on the contributions of the Romanian Department of Radio Free Europe to the struggle against the totalitarian regime, the defence of human rights, and the promotion of freedom and democracy.

Keywords: Romanian Department of Radio Free Europe; historical sources; historiography

Introducere

Mass-media a jucat un rol crucial în confruntarea ideologică dintre Est și Vest în timpul Războiului Rece. Radioul a fost unul dintre cele mai eficiente instrumente ale Occidentului împotriva blocului socialist – „Radio as Soft Power”. Un astfel de post de radio a fost Radio Liberation (1949-1964), care, din 1975, a fost redenumit Radio Europa Liberă / Radio Libertatea (Radio Free Europe/ Radio Liberty – RFE/RL). Acest post difuza știri în diferite limbi ale Occidentului în țările socialiste și în URSS. Întrucât mass-media regimurilor totalitare oferea știri limitate și restricționate, publicul din țările socialiste, în special URSS, avea nevoie de informații fiabile. Prin urmare, ratingul estimat pentru Radio Europa Liberă/ Radio Liberty s-a ridicat în perioada Războiului Rece. Regimurile totalitare au cheltuit resurse semnificative pentru a combate aceste emisiuni prin diverse

¹ Mulțumesc tuturor colegilor americani pentru sprijinul acordat la cercetarea arhivei postului de Radio Europa Liberă/Radio Libertatea. Mulțumiri se cuvin și colegilor români care, la fel, m-au ajutat în căutarea documentelor ce vizează istoria acestui post de radio și oamenii care și-au adus contribuția la realizarea emisiunilor în limba română. Mulțumesc de asemenea recenzentului anonim pentru sugestiile sale valoroase.

modalități și instrumente – politici de interzicere, cenzură, mass-media, bruiaj, agenți KGB etc. Acest fenomen a fost numit „the Battles of Western Broadcasting”, „Waves of Liberty” sau „Voice of Hope”. Când Lech Wałęsa a fost întrebat în 1990 despre impactul transmisiunilor RFE asupra societății poloneze, el a răspuns printr-o întrebare retorică: „Este oare Soarele important pentru Pământ?”.

Literatura despre istoria Războiului Rece este bogată, iar interpretările acestui fenomen sunt variate. Unii cercetători consideră Războiul Rece o perioadă de confruntare ideologică între capitalism și comunism sau una dintre rivalitățile superputerilor dintre blocurile politice și militare². Mass-media a jucat un rol important în această confruntare. Cercetarea mea se concentrează pe propagandă și comunicarea cu societățile dominate de regimurile totalitare (*unfree societies*). Aceste aspecte fac parte din conceptul de cultură și au o legătură directă cu paradigma „americanizării” și „occidentalizării” blocului estic³. În acest context, radiodifuziunea a fost unul dintre cele mai eficiente instrumente ale politicii externe și de securitate americane. Prin urmare, pentru blocul sovietic, lupta împotriva radiodifuziunii occidentale a fost una dintre cele mai importante sarcini din timpul Războiului Rece⁴. Propaganda prin radio constituie, desigur, o parte a unei dezbateri mai ample despre caracterul și importanța „Războiului Rece cultural” sau a „propagandei culturale”⁵. RFE/RL a fost o instituție multinațională unică, care a jucat un rol critic pe tot parcursul Războiului Rece și în „bătălia ideilor”, promovând „libertatea” și „drepturile omului”⁶. Cercetarea mea adoptă abordarea lui David C. Engerman, care postulează că Războiul Rece a fost „la rădăcină o bătălie a ideilor”⁷.

În ultimele decenii au fost publicate mai multe lucrări importante care dezbăt rolul RFE/RL în promovarea libertății, democrației și drepturilor omului⁸. Mulți

² Federico Romero, „Cold War historiography at the crossroads” *Cold War History*, vol. 14, no. 4, 2014, 685–703.

³ Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999; Holger Nehring, „‘Westernisation’: A New Paradigm for Interpreting West European History in a Cold War Context”, *Cold War History*, vol. 4, no. 2, 2004, 175–191; Volker R. Berghahn, „The Debate on ‘Americanization’ among economic and cultural historians”, *Cold War History*, vol. 10, no. 1, 2010, 107–130.

⁴ Machcewicz, Paweł, *Poland’s War on Radio Liberty 1950-1989*. Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press; Stanford, CA: Stanford University Press, 2014.

⁵ Linda Risso, „Radio War Broadcasting in the Cold War,” *Cold War History* 13, no. 2 (2013): 145–52.

⁶ J. F. Brown, *Radio Free Europe: An Insider’s View*, ADST–DACOR Diplomats and Diplomacy Series, vol. 53 (Manchester: Vellum, 2013).

⁷ David C. Engerman, *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America’s Soviet Experts* (Oxford: Oxford University Press, 2009).

⁸ George R. Urban, *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy: My War within the Cold War* (New Haven & Londra: Yale University Press, 1997); Gene Sosin, *Spark of Liberty: An Insider’s Memoir of Radio Liberty* (University Park: The Pennsylvania State University

cercetători și-au concentrat atenția asupra subiectelor generale ale RFE/RL, cum ar fi istoria radiodifuziunii americane în Europa, libertatea radiodifuziunii, propaganda radiodifuziunii sau impactul radiodifuziunii în timpul Războiului Rece. Cu toate acestea, pentru a înțelege mai bine rolul și impactul RFE/RL, este nevoie de o analiză complexă și profundă a „contextelor istorice, politice și organizaționale care au format această organizație de radiodifuziune”⁹ și a rolului fiecărui serviciu de radiodifuziune. Situația din fiecare dintre țările est-europene a primit puțină atenție academică, cu rare excepții (Ungaria, Lituania, Polonia, România etc.)¹⁰

Departamentul românesc al Europei Libere a fost fondat chiar de la începuturile acestui post de radio, prima emisiune în limba română fiind lansată pe 14 iulie 1950 (Ziua Independenței Republicii Franceze), imediat după lansarea oficială de pe 4 iulie 1950 când a fost prima emisiune în limba cehă. Departamentul românesc al Europei Libere a jucat un rol important în activitatea acestui post de radio. O dovadă a impactului programelor românești asupra României au fost reacțiile

Press, 1999); Richard H. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989* (Jefferson, NC, & Londra: McFarland, 2009); Richard H. Cummings, *Radio Free Europe’s “Crusade for Freedom”: Rallying Americans Behind Cold War Broadcasting, 1950–1960* (Jefferson, NC, & Londra: McFarland, 2010); Richard H. Cummings, *Cold War Frequencies: CIA Clandestine Radio Broadcasting to the Soviet Union and Eastern Europe* (Jefferson, NC: McFarland, 2021); Arch Puddington, *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty* (Lexington: University Press of Kentucky, 2000); R. Eugene Parta, “From Adversaries to Colleagues: A Very Brief Historical Overview of Broadcasting to the USSR and Russia from a Western Perspective,” in *Beyond Borders: Research for International Broadcasting*, ed. Oliver Zöllner (Bonn: CIBAR, 2004), 14–26; A. Ross Johnson, *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

⁹ Susan D. Haas, *Communities of Journalists and Journalism Practice at Radio Free Europe during the Cold War (1950–1995)* (PhD diss., University of Pennsylvania, 2013), Publicly Accessible Penn Dissertations.

¹⁰ V. V. Aref’ev, *Voina v efire, 1949–1964* (Moscow: Kompaniia Sputnik, 2006); Marek Junek, ed., *Svobodně! Radio Svobodná Evropa 1951–2011: 60 let RFE* (Prague: Radioservis, in cooperation with Český rozhlas and the Faculty of Arts, Charles University in Prague, 2011); Valerii Konovalov, *Vek “Svobody” ne slyshat’: Zapiski veterana kholodnoi voiny* (Moscow: Algoritm, 2003); Machcewicz, *Poland’s War on Radio Liberty*; Władysława Stępnia, ed., *Wokół Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa: Materiały konferencji naukowej* (Warsaw: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2002); Inga Arlauskaitė-Zakšauskienė, “Laisvosios Lietuvos komiteto JAV veikla (Activities of the Committee for Free Lithuania in the USA),” *Studies of Lithuania’s History* 31 (2013): 115–37; Ruxandra Petrinca, “Radio waves, memories, and the politics of everyday life in socialist Romania: The case of Radio Free Europe,” *Centaurus. An International Journal of the History of Science and its Cultural Aspects* 61, no. 3, 2019): 178–199; Ioana Macrea-Toma, “More than ‘Soul Catchers’: Understanding Eastern Europe through Audience and Opinion Surveys at Radio Free Europe during the Cold War,” *Journal of Cold War Studies* 26, no. 3 (2024): 85–121. Mai multe detalii privind publicații privind serviciul românesc vor fi prezentate în compartimentul dedicat istoriografiei.

ture ale conducerii de la București îndreptate împotriva RFE/RL, în general, și împotriva angajaților români ai acestui post de radio, în mod special. Emisiunile și vocile Europei Libere erau calificate în diverse publicații ale vremii drept „o gură de aer”, „un mesaj de încurajare”, „de susținere”, „de apărare” a cetățenilor români, guvernați de un regim totalitar care încălca flagrant drepturile omului, inclusiv îngrădea accesul la informație.

Deși istoria Radio Europa Liberă/Radio Libertatea este frecvent invocată în lucrările despre Războiul Rece, activitatea sa ca obiect istoriografic rămâne paradoxală: pe de o parte, există o abundență de surse primare – arhive instituționale, dosare ale polițiilor politice, memorii, jurnale, interviuri, produse media –, iar pe de altă parte, aceste surse sunt rareori integrate într-o analiză critică coerentă, capabilă să depășească fie narațiunea triumfalistă, fie reducerea fenomenului la un simplu instrument de propagandă occidentală.

Ipoteza acestui articol este că dificultatea scrierii unei istorii critice a Departamentului românesc al RFE/RL nu derivă în primul rând din lipsa surselor, ci din caracterul lor profund eterogen, concurențial și epistemologic problematic. Sursele despre RFE/RL sunt produse în contexte instituționale și ideologice divergente – de la arhive corporative occidentale la dosare ale Securității, de la memorii ale angajaților la selecții editoriale precum „Unde scurte” –, iar utilizarea lor necritică riscă să împiedice înțelegerea multilaterală fenomenul, în loc să-l explice.

Prin urmare, articolul își propune să inventarieze principalele categorii de surse și contribuții istoriografice privind Departamentul românesc al Radio Europa Liberă și să le discute critic, ca parte a unei reflecții asupra statutului RFE/RL ca obiect de cercetare istorică. Miza acestui demers este dublă: (1) să arate de ce RFE/RL constituie un caz-limită pentru istoriografia Războiului Rece și (2) să evidențieze condițiile metodologice necesare pentru o cercetare viitoare care să depășească fragmentarea actuală.

Sursele cercetării istoriei RFE/RL

Scrierea istoriei acestui post de radio și elucidarea rolului său în perioada Războiului Rece au devenit o preocupare pentru mai mulți istorici, jurnaliști și scriitori din lume. Cele mai multe studii au apărut după căderea zidului de la Berlin. Constat că au fost publicate articole și cărți și în perioada Războiului rece, dar autorii acestora sunt, în cele mai dese cazuri, angajați ai RFE/RL. La baza acestor lucrări au stat atât surse scrise, cât și mărturii orale. Accesul la documentele RFE/RL în perioada Războiului rece a fost limitat, deoarece o bună parte din ele erau de uz intern sau chiar secretizate. Totuși, după schimbarea sediului de la München la Praga în anul 1995, arhiva acestui post de radio a fost desecretizată și transferată la Hoover Institution Library & Archive de la Stanford, SUA¹¹.

¹¹ Am avut fericita ocazie să lucrez în această arhivă, în special cu documentele RFE/RL, în timpul vizitelor mele de cercetare la Universitatea Stanford din anii 2012, 2013, 2016 și 2020.

Astfel, astăzi cercetarea istoriei Europei Libere poate fi realizată pe baza documentelor autentice care vizează diverse aspecte din activitatea RFE/RL.

Sursele occidentale: Arhivele Hoover și OSA

Arhiva Radio Free Europe/Radio Liberty de la Hoover Institution Library & Archive reprezintă cea mai coerentă și sistematică bază documentară pentru studierea funcționării interne a postului de radio. Fondurile corporative și cele de difuzare permit reconstituirea proceselor editoriale, a relațiilor dintre conducerea centrală și departamentele naționale, precum și a mecanismelor de verificare a informației. Cu toate acestea, accesul la aceste surse nu este lipsit de dificultăți, iar simpla lor existență nu garantează o cercetare exhaustivă. În primul rând, distribuția inegală a materialelor audio – în special în cazul Departamentului românesc – ridică întrebări metodologice importante. Numărul relativ redus de înregistrări disponibile, comparativ cu alte servicii naționale (precum cel rus), nu poate fi explicat exclusiv prin pierderi accidentale sau lipsa arhivării, ci indică diferențe structurale în politicile de conservare și prioritizare internă ale RFE/RL. Absența unor segmente consistente din perioada anilor 1960–1973 limitează posibilitatea unor analize longitudinale și obligă cercetătorul să recurgă la surse complementare. În al doilea rând, modul în care cercetătorul ajunge efectiv la aceste materiale – prin vizite repetate, identificarea fondurilor relevante și confruntarea cu lacune arhivistice – influențează decisiv tipul de narațiune istorică produsă. Arhiva Hoover favorizează, prin structura sa, o istorie instituțională și administrativă a RFE, care trebuie echilibrată prin integrarea altor tipuri de surse.

La Hoover Institution Library & Archive din Stanford, SUA se păstrează cea mai mare parte a arhivei RFE/RL, precum arhiva administrației și departamentelor naționale¹². În același timp, arhiva Institutului de Cercetare al RFE/RL a fost preluată de Open Archive de la Budapesta¹³. În Arhiva Hoover, documentele Europei Libere și Libertatea sunt grupate în două mari colecții: „RFE/RL Corporate Records” și „RFE/RL Broadcast Records”; pe lângă acestea, mai există și colecția de înregistrări audio, care conține benzile magnetice cu emisiunile înregistrate, care au fost treptat catalogate și digitalizate. O parte a fondului audio este postat on-line, în regim Open Source, și poate fi consultat de către oricare doritor, iar alte resurse audio pot fi ascultate doar în incinta Arhivei Hoover¹⁴. Printre acestea se găsesc și un șir de emisiuni ale Departamentului românesc al Europei Libere începând cu anul 1951. Pentru perioada 1951-2005, există peste 650 de înregistrări, majoritatea fiind din anii 1951-1989, dar numărul lor variază de la un an la altul, spre exemplu, pentru 1956 există o singură secvență, după care urmează trei pentru 1958, 11 în 1959, una în 1960, opt în 1961 ș.a.m.d.¹⁵

¹² RFE/RL Corporate Records and Broadcast Records Collection/Hoover Institution Library & Archive, <http://www.hoover.org/library-and-archives> (accesat 31.01.2020).

¹³ Fond related to History of Communism and Cold War, Open Society Archive, CEU, Budapest, <http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDedZVWL> (accesat 02.02.2020).

¹⁴ <https://digitalcollections.hoover.org/search/radio%20free%20europe> (02.02.2020).

¹⁵ La începutul lunii februarie 2020 erau accesibile peste 600 de înregistrări - RFE/RL Romanian

Din colecția „RFE/RL Corporate Records” fac parte documentele corporative, în special cele ale administrației centrale: corespondență, decizii, recomandări adresate departamentelor naționale, dosarele angajaților departamentelor naționale și alte documente. În această colecție se găsesc un șir de documente privind corespondența administrației postului RFE/RL cu Departamentul românesc, dosare și fotografii ale angajaților (Foto 1-2), pliante, broșuri, rapoarte și alte documente care reflectă activitatea acestui departament. Colecția „RFE/RL Broadcast Records” întrunește, în cea mai mare parte, programele și transcrierile emisiunilor departamentelor naționale atât din cadrul Radio Europa Liberă, cât și al Radio Libertatea. Din această colecție, fac parte și transcrierile emisiunilor Departamentului românesc al Europei Libere (Romanian Broadcasting Department).

În arhivă, se păstrează doar transcrieri începând cu anul 1974, mai există câteva mape din 1966, care conțin foarte puține documente. Transcrierile din

Foto 1. Colaboratori ai Departamentului românesc al Radio Europa Liberă: Ștefan Maluschek, Octavian Vuia, Corneliu Ianatos, Thomas Kavanian, Romilo Lemonidis (Fotografie din 1965, Arhiva Hoover)

Foto 2. Colaboratori ai Departamentului românesc al Radio Europa Liberă: Mihail Cismărescu, Șerban Deșliu, Gheorghe Scrădeanu (Fotografie din Arhiva Hoover)

perioada inițială (anii 1953-1960) se păstrează pe microfilme. Documentele din anii 1974-1995 sunt accesibile în forma lor fizică. Dar, există o lacună pentru anii 1961-1973, excepție făcând anul 1966, care este reflectat în câteva documente. Din discuțiile purtate cu arhivarii de la Hoover și unele persoane care au lucrat pentru Europa Liberă nu am primit un răspuns privind aceste lacune. Probabil, o parte a arhivei s-a pierdut sau a fost transferată în alte arhive, în contextul reorganizărilor de la finele anilor 60 – anii 70 ai secolului al XX-lea.

Broadcasting Department sound recordings <https://digitalcollections.hoover.org/search/radio%20free%20europe/null/list?filter=theslangfilter%3A1545746&sort=displayDate-asc> (accesat 02.02.2020).

Documentele sunt organizate pe ani, luni, zile și sunt îndosariate în mape, care la rândul lor sunt plasate în cutii de carton. Fiecare mapă conține agenda zilnică a emisiunilor și transcrierile unor emisiuni. Din păcate, nu am găsit transcrierile tuturor emisiunilor pentru perioada 1974-1980. Cele mai multe dintre acestea se referă la emisiunile: „Actualitatea românească”, „Lumea religiei”, „Scrisorile ascultătorilor”. Lipsesc transcrierile de la un șir de emisiuni, cum ar fi cele de la „Programul politic”, „Din lumea comunistă”, „Panorama” și altele. Începând cu anii 1981-1982, dosarele de arhivă sunt mai bine completate. În arhivă se păstrează mai multe transcrieri ale emisiunilor, unele din ele deseori se dublează (originalul și o copie). Fiecare script se făcea în mai multe copii, uneori chiar și 20-30 de copii. În fiecare cutie sunt plasate câte 5 mape, iar fiecare mapă este completată cu transcrierile unei singure zile.

În cadrul Open Society Archive de la Budapesta există fondul „Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute” care cuprinde cca 2500 metri liniari de documente, 414 microfilme (16 mm), 110 microfilme (35 mm), 31 postere, 381 fotografii, 257 benzi audio, 647 de casete video. Majoritatea bunurilor de arhivă provin din activitatea Institutului de Cercetare din cadrul RFE/RL, dar și a Institutului pentru Istoria Comunismului, o entitate independentă afiliată acestui post de radio. Cele mai importante fișiere din acest fond sunt cele care se referă direct la țările în care s-a difuzat RFE/RL, printre care și România. Fondul include documente de arhivă din perioada de activitate a Institutului de Cercetare (1949-1994), ce reprezintă atât surse de documentare, cât și produsele acestei instituții¹⁶. O parte a fondului include documente privind Unitatea Românească a Institutului de Cercetări – 134,5 metri lineari de documente (1076 de cutii), unde dintre ele au fost deja digitalizate și sunt accesibile online¹⁷. Aceste documente reprezintă extrase din presă, comunicate ale agențiilor de știri, articole, analize, rapoarte ale RFE/RL, transcrieri ale emisiunilor radio, publicații emigranților, scrisori etc. Sursele date oferă o imagine largă asupra societății românești din perioada regimului totalitar (politică, economie, cultură, religii, mass-media, probleme sociale și militare etc.). Un interes ridicat prezintă materialele privind opoziția românilor față de regimul comunist, mișcările de protest, disidența și exilul românesc, dar și diverse rapoarte de confidențialitate ale RFE despre România și problemele românești. Una din sarcinile Institutului de Cercetare era monitorizarea presei, radioului și televiziunii din țările socialiste sau informațiile relatate de alte state despre blocul comunist, materializate în rapoarte zilnice, săptămânale și lunare. Astfel, în arhivă există o serie de rapoarte de monitorizare a situației din țară, dar și ce spuneau/scriau alți observatori despre România. Unitatea românească făcea de la două până la cinci rapoarte săptămânale, fiecare

¹⁶ HU OSA 300 Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute, <http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDenek9n> (accesat 30.01.2020).

¹⁷ Subfond - HU OSA 300-60, Romanian Unit, <http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDen7R9Q> (accesat 30.01.2020).

având cca 15 pagini. O bună parte a documentelor de arhivă au fost deja digitalizate și sunt accesibile publicului larg¹⁸.

Echipa rusă a Radio Libertatea, în comparație cu alte servicii naționale, a păstrat, arhivat și digitalizat o bună parte din bandele cu emisiunile înregistrate în limba rusă din perioada 1953-1995. Ulterior, RFE/RL a donat originalele și copiile digitalizate Arhivei Hoover, care, în 2015, a autorizat OSA din Budapesta să le publice pe o platformă online. Astfel, din 2016, 26147 de înregistrări audio, care includ peste zece mii de ore ale programelor în limba rusă de la Radio Libertatea, sunt accesibile online; printre acestea, se regăsesc și peste 100 de intervenții ale lui Grigore Singurel, care a vorbit în limba rusă, în perioada 1981-1994, despre situația din RSS Moldovenească/Republica Moldova și din România¹⁹.

Sursele din România: potențial, acces și provocări

O altă sursă de informare sunt documentele din colecții private ale foștilor angajați sau ale celor care au colaborat cu Departamentul românesc al Europei Libere și care au fost donate unor instituții de cercetare din România: Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc – IICCMER²⁰, Institutul Român de Istorie Recentă de la București (IRIR)²¹, Biblioteca Centrală Universitară „L. Blaga” din Cluj-Napoca²², Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”²³, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST)²⁴, Fundația Academia Civică și altele. Din șirul acestor instituții, IICCMER conține cele mai multe documente, această instituție ocupându-se în principal de cercetarea trecutului comunist și a istoriei exilului românesc din perioada postbelică.

În cele din urmă, IICCMER, deși este un institut recent creat, deține o colecție importantă de documente și cărți privind istoria Europei Libere. În mai 2013, IICCMER anunța primirea de la Hoover Institution Archives a primelor 415 de înregistrări audio ale Departamentului românesc al Europei Libere (secvențe ale emisiunilor din perioada 1956-1991). Ele au ajuns la București în urma unui

¹⁸ Digital Repository: http://catalog.osaarchivum.org/?f%5Brecord_origin_facet%5D%5B%5D=Digital+Repository (accesat 30.01.2020).

¹⁹ Înregistrările păstrate ale Serviciului rus RFE/RL (Radio Svoboda) din perioada 1953-1995 sunt acum disponibile online în colecția digitală Open Society Archives: , <http://www.osa-archivum.org/digital-repository/osa:89898864-78b7-4cf9-b4f7-aaf218f85599> (accesat 20.02.2017).

²⁰ IICCMER - <https://www.iiccr.ro/?s=europa+libera> (accesat 02.02.2020).

²¹ Institutul Român de Istorie Recentă este condus de Liviu Tofan, fost angajat al RFE/RL: <http://irir.ro/wp/lang/ro/> (accesat 02.02.2020).

²² În fondurile Bibliotecii universitare de la Cluj se găsește o bună parte din arhivele personale ce au aparținut lui Ioan Rațiu, Mircea Carp, Michael Shafir, Dan Culcer ș.a.

²³ Regretatul Victor Eskenasy mi-a relatat în anul 2015 că a donat arhiva sa Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” - <https://www.inshr-ew.ro/> (accesat 02.02.2020).

²⁴ <http://www.totalitarism.ro/> (accesat 03.02.2020).

acord de parteneriat semnat între aceste două instituții, în cadrul căruia urma să fie digitizate 3.350 de materiale. IICCMER anunța atunci că unele extrase vor fi postate pe internet și un website dedicat la acestei inițiative va fi creat în curând, iar o copie a arhivei digitale a Departamentului Românesc al Radio Europa Liberă va fi depusă la Arhivele Naționale ale României. Un acord, care se anunța unul promițător și durabil, dar care a fost sistat din cauza unor schimbări structurale în interiorul IICCMER. Din păcate, nici Arhiva Hoover nu a avansat prea mult în digitizarea benzilor audio.

Așadar, dacă în 2013 au fost digitizate 415 de înregistrări, la începutul anului 2020, în Arhiva Hoover erau accesibile în format digitizat puțin peste 600 de secvențe audio. Totodată, IICCMER anunța punerea fișierelor primite în 2013 la dispoziția publicului larg doar la mijlocul anului 2017; totuși, acestea pot fi ascultate doar în incinta bibliotecii institutului de la București²⁵.

Pe lângă „documentele audio” primite de la Arhiva Hoover, IICCMER deține și un șir de documente privind activitatea Departamentului românesc al Europei libere colectate din donații. Astfel, în 2016, IICCMER a preluat arhiva fostului director al Departamentului românesc al Radio Europa Liberă – Nicolae Stroescu-Stănișoară (1 noiembrie 1925, Târgu Jiu – 27 iunie 2014, München)²⁶. Pe lângă aceste resurse de cercetare, IICCMER a organizat în ultimii ani un șir de activități care vizează istoria Radio Europa Liberă – conferințe, școli de vară, mese rotunde, expoziții, interviuri, lansări de carte, emisiuni radio etc.

Institutul Român de Istorie Recentă de la București (IRIR) a realizat de la înființare până astăzi mai multe activități care vizează activitatea Europei Libere, printre care și câteva proiecte. Primul proiect „Europa Liberă, Aici!” a fost lansat în anul 2009 și avea scopul „realizarea unei copii digitale a arhivei emisiunilor difuzate de Europa Liberă. Digitalizarea ar face accesibile emisiunile Europei Libere fără nici o îngrădire și ar facilita enorm folosirea arhivei ca material de studiu.” De fapt, prin acest proiect se dorea crearea în România a unui “Centru de Cercetare și Documentare Europa Liberă” care să găzduiască și să pună la dispoziția tuturor o copie digitală completă a arhivei de programe (texte și înregistrări audio). În anul 2010 a fost realizată și o campanie amplă de colectare de fonduri pentru implementarea acestui proiect, dar fără un impact așteptat²⁷. Un alt proiect este „Un spion al Securității la Radio Europa Liberă”, în proces de lucru, deoarece

²⁵ OPIS-ul Emisiunilor Radio Europa Liberă primite de la Arhiva Hoover cuprinde trei loturi expuse pe 67 de pagini și include: Emisiuni difuzate, în ordine cronologică (și numerotate) și cu sugestii de cuvinte-cheie/categorii; Înregistrări fără dată certă și fragmente (probabil nedifuzate); Rateuri; Înregistrări muzicale din arhiva Europei libere și Înregistrări de la Monitoring (Radio București). Biblioteca IICCMER.

²⁶ IICCMER: <https://www.iiccr.ro/?s=europa+libera> (accesat 03.02.2020).

²⁷ IRIR împreună cu un grup de foști angajați și colaboratori ai Departamentului Românesc al Radio Europa Liberă au lansat Campania socială „Radio Europa Liberă, Aici” destinată strănerii a 300.000 de euro, necesari digitizării arhivei postului. <https://www.mediafax.ro/cultura-media/campania-sociala-pentru-digitalizarea-arhivei-radio-europa-libera-lansata-5150938> (accesat 03.02.2020).

„Prelucrarea datelor și informațiilor din dosarul acestui agent înseamnă un volum foarte mare de muncă, imposibil de realizat fără ajutorul unor voluntari. Dosarul este microfilmă, iar numeroasele rapoarte scrise de mână trebuie transcrise. Apelăm, deci, la voluntari care să ne ajute la transcrierea a câteva sute de pagini de dosar microfilmă în vederea realizării unei lucrări despre acest caz deosebit de interesant.”²⁸

Un interes aparte în cercetarea istoriei regimului comunist din România reprezintă arhivele fostelor instituții guvernamentale care au devenit parțial accesibile publicului larg în ultimii ani²⁹. O bună parte a documentelor organelor centrale ale fostului Partid Comunist Român se află în colecțiile Serviciului Arhive Naționale Istorice Centrale din București, dar pe lângă acestea mai sunt și alte colecții care se referă la perioada comunistă și a exilului românesc. Una din cele mai importante colecții privind disidența românească o reprezintă Colecția Lovinescu-Ierunca (peste 10.000 file organizate în 215 dosare. Așa cum Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au lucrat pentru Radio Europa Liberă, această colecție cuprinde foarte multe documente privind contribuțiile lor pentru acest post de radio, corespondență, jurnale, note, manuscrise, cărți, discuri și alte documente, peste 10.000 file organizate în 215 dosare. Începând cu 2015, colecția este accesibilă pentru cercetare.³⁰ O altă parte Colecției Monica Lovinescu și Virgil Ierunca se află în fondurile Bibliotecii Universității din Oradea și este alcătuită din cca. 8.000 de cărți, 5.300 de periodice și 1.250 de discuri de vinil.³¹

Sursele CNSAS: dosarele Melița și Eterul ca problemă metodologică

O altă parte a documentelor regimului comunist se află în cadrul Arhivei Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), autoritate administrativă autonomă fondată în 2000 pentru asigurarea accesului la dosarele fostei Securități³². Conform Inventarului, Fondul Documentar al CNSAS deține un șir de documente care vizează activitatea Radio Europa Liberă, cele mai complexe fiind dosarele Melița și Eterul³³. Pe lângă acestea, mai există o cantitate

²⁸ <http://irir.ro/wp/proiecte/un-spion-al-securitatii-la-radio-europa-libera/lang/ro/> (accesat 03.02.2020).

²⁹ <http://arhivelenationale.ro/site/> (accesat 03.02.2020).

³⁰ <http://arhivelenationale-centrale.ro/> (accesat 03.02.2020).

³¹ <https://www.uoradea.ro/Biblioteca+UO> (accesat 03.02.2020). Despre arhiva Lovinescu-Ierunca a se vedea detalii în lucrarea: Anarela Meseșan, *Exilul românesc din perioada comunistă, Reflectat în fondul bibliotecii de la Paris a familiei Monica Lovinescu-Virgil Ierunca* (Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, 2015).

³² <http://www.cnsas.ro/index.html> (accesat 03.02.2020).

³³ Mihai Pelin, *Operațiunea Melița și Eterul. Istoria Europei Libere prin documente de Securitate* (București: Compania, 1999); R.A. Flers, care a lucrat 30 de ani în unitatea de cercetare a RFE, consideră că „Așa cum reproduce Mihai Pelin o parte din rapoartele unor ofițeri din Securitate, dovedește că au fost pur și simplu inventate, nu au nimic de a face cu realitatea...”. Din acest motiv, documentele din Arhiva Securității trebuie atent analizate și confruntate cu alte

enormă de documente care vizează activitatea postului Radio Europa Liberă, cum ar fi:

- Articole și comentarii din presa străină și posturile de radio din Europa Occidentală la adresa României (1953-1955);
- Organizația „Cruciada pentru libertate” Europa Liberă, S.U.A. (1953-1960);
- Sinteze privind organizația „Adunarea Națiunilor Europene Captivă” și activitatea desfășurată de „Comitetul Național pentru Europa Liberă” (1960-1961);
- Materiale, note, fotografii, telegrame, hotărâri, politică externă, propagandă de la Radio „Europa Liberă”, filialele din Viena, Linz, München, Graz, Wels, Salzburg și Innsbruck (1960-1970);
- Note, telegrame, adrese, tabele și alte materiale de la radio „Europa Liberă”, secția din Paris: 1960-1974; Colegiul de la Strasbourg de pe lângă „Europa Liberă”;
- Note, tabele, rapoarte referitoare la cetățeni germani stabiliți definitiv în R.F.G., activitatea postului de radio „Europa Liberă”, acordarea azilului și alte probleme legate de relațiile M.A.I. cu structuri similare din R.F.G. (1970);
- Materiale privind relațiile M.A.I. cu structuri similare în Ungaria, documente referitoare la livrarea de aparatură T.O. către Ungaria, note referitoare la postul de radio „Europa Liberă” (1972-1973);
- Program de măsuri privind contracararea și neutralizarea activității ostile desfășurată de posturile de radio străine, în special „Europa Liberă” (1981);
- INSTRUCȚIUNI NR. 894/22.06.1967 PRIN P.C.T.F. BULETINE RADIO difuzate la posturile „Deutsche Welle”, „Europa Liberă”, „Vocea Americii”, „B.B.C.”, referitoare la situația politică, economică, socială a României, după 1989 (1990)³⁴.

Valorificarea acestor documente se face diferit, la nivel individual sau instituțional. Atât cercetătorii de la CNSAS, cât și alți istorici din țară și de peste hotare au acces la documentele desecretizate. CNSAS organizează și o serie de expoziții sau oferă imagini pentru proiecte implementate în comun cu alte instituții de cercetare din țară. Astfel, unele documente din această arhivă au fost prezentate în cadrul expoziției *Radio Europa Liberă: o istorie în date, fotografii și Arhivele Securității*, organizată de IICCMER, în parteneriat cu CNSAS, Facultatea de Științe Politice a Universității din București și Muzeul Național de Istorie al României (MNIR) în luna noiembrie 2012³⁵.

surse, pentru a ajunge la o interpretare obiectivă. René Al. Flers, *Radio „Europa Liberă” și Exilul Românesc. O istorie încă nescrisă* (București: Ed. VESTALA, 2005), 507.

³⁴ Conform inventarelor Arhivei CNSAS - <http://www.cnsas.ro/index.html> (accesat 03.02.2020).

³⁵ <https://www.iiccr.ro/vernisaajul-expozitiei-radio-europa-libera-o-istorie-in-date-fotografii-si-arhivele-securitatii/> (accesat 03.02.2020).

Fondurile Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității reprezintă, fără îndoială, sursele dintre cele mai des consultate, dar și cele mai controversate pentru studierea Radio Europa Liberă. Dosarele cunoscute sub denumirile Melița și Eterul au fost create în contexte precise, începând cu anii 1950 și extinse ulterior, ca instrumente de monitorizare, contracarare și discreditare a activității RFE. Aceste documente nu pot fi citite ca reflectări fidele ale realității, întrucât ele sunt produse ale unui aparat represiv care opera prin exagerare, suspiciune și ficționalizare strategică. Așa cum a remarcat René Al. de Flers, multe dintre informațiile conținute în aceste dosare sunt construite pentru uz intern și propagandistic, nu pentru acuratețe factuală. Totuși, calificarea lor drept pur „ficționale” nu le anulează valoarea istorică, ci o mută pe un alt plan analitic. Utilizate critic, aceste surse permit cercetătorului să înțeleagă nu atât activitatea reală a RFE, cât logica de funcționare a Securității, percepția amenințării reprezentate de RFE și mecanismele prin care statul comunist încerca să controleze fluxul informațional. Studiile care folosesc aceste dosare în mod comparativ și contextualizat contribuie la clarificarea, nu la obscurizarea fenomenului RFE, cu condiția unei delimitări metodologice explicite.

În contextul discuției despre accesul la colecțiile documentelor de arhivă, este de remarcat Proiectul COURAGE, care a adunat „o comunitate academică internațională interesată de disidența culturală din Europa de Est în perioada comunistă.” Unul dintre obiectivele proiectului este crearea „primei baze de date digitală destinată colecțiilor din întreaga Europă, atât online cât și offline, atât private cât și publice, care au conservat dovezi ale existenței unor forme de opoziție culturală în fostele țări socialiste...” Astfel, pe pagina web a proiectului, putem deja găsi un șir de date utile despre 84 de colecții de documente care vizează disidența românească de la care poate porni sau care poate facilita cercetarea unor teme privind trecutul comunist al României, printre care și confruntarea cu Radio Europa Liberă³⁶.

Surse importante de cercetare a confruntării regimului totalitar și RFE/RL sunt produsele mass media, atât din țară, cât și de peste hotare. În primul rând, programele mass-media din perioada Războiului Rece și, în al doilea rând, programele ce au apărut după 1989 și continuă să apară până în prezent. Acest domeniu este mai puțin explorat, dar cu siguranță merită o atenție mai mare din parte cercetătorilor, întrucât toate produsele mass media din România (articole de ziar, reviste, cărți, emisiuni radio și TV, filme etc.) care au vizat postul de Radio Europa Liberă trebuie colectate și analizate, precum și informații despre oamenii care au lucrat și colaborat cu RFE/RL. Doar coroborarea acestor surse mediatice cu documentele de arhivă ne va permite înțelegerea complexității fenomenului confruntării între RFE/RL și regimul comunist. Cât privește perioada de după 1989, timp de trei decenii s-au realizat foarte multe interviuri audio și video, emisiuni și reportaje TV, filme documentare cu și despre angajații Departamentului

³⁶ <http://ro.cultural-opposition.eu/> (accesat 04.02.2020).

românesc al Radio Europa Liberă, care sunt și ele o sursă prețioasă în cercetarea istoriei acestui post de radio și rolul său în confruntarea cu regimurile comuniste. Voi aminti aici doar câteva din ele. În viitor, însă, se cere o analiză minuțioasă a acestui izvor istoric.

Filmele documentare sunt o sursă istoriografică importantă, ce trebuie însă atent și critic analizată. Astfel, de ambele părți ale Cortinei de fier au fost realizate un șir de filme documentare, care făceau parte dintr-un program mai amplu de confruntare propagandistică. În SUA, spre exemplu, au fost realizate câteva filme de scurt sau lung metraj care promovau activitatea postului de Radio Europa Liberă. Printre aceste se evidențiază filmul lui Robert Braverman, Roger Wade Production, Inc., despre Radio Europa Liberă din anii '60 ai sec. XX. După căderea regimurilor totalitare din Europa și dizolvarea URSS, au fost realizate câteva filme documentare și o serie de emisiuni TV care au abordat istoricul și impactul activității RFE/RL. Filmul documentar *To Russia with Love, The Great Radio War* (88 min), realizat de Christian Bauer, TANGAM Production, lansat în 2008, este dedicat postului de Radio Europa Liberă/Radio Libertatea în special în URSS și Rusia. Protagonisti filmului sunt un șir de angajați ai acestui post de radio – Richard H. Cummings, Ross A. Johnson, Ralph E. Walter, Paul Henze, Jum Lambert, printre care și Trudi Dumitrescu, de la Serviciul românesc (Foto 3). Ei au vorbit despre începuturile RFE, despre cât de complicat a fost să construiască de la zero un „mega-post de radio” și despre alte aspecte ale activității lor, inclusiv despre atacurile asupra angajaților și clădirii de la München.

În ceea ce privește activitatea nemijlocită a Departamentului românesc al Radio Europa Liberă, cred că filmul documentar de lungmetraj *Cold Waves* (Război pe calea undelor), apărut în România în 2007, în regia lui Alexandru Solomon, poate fi considerat una dintre cele mai reprezentative realizări. Filmul a

Foto 3. Gertrud Dumitrescu, Radu Maltopol (Fotografie din Arhiva Hoover)

Foto 4. Nicolae Stroescu, director al Departamentului românesc al RFE și Neculai Constantin Munteanu (Fotografie din Arhiva Hoover)

fost lansat la București pe 29 noiembrie 2007, după care a circulat o perioadă prin cinematografele din țară, iar apoi la mai multe festivaluri de filme documentare din Europa (Germania, Olanda, Italia, Marea Britanie, Franța, Elveția etc.). Documentarul a fost structurat în trei părți, cu o durată a câte 52 minute fiecare, fiind difuzat la postul TVR. Protagonistii filmului sunt foștii angajați ai Departamentului românesc al RFE/RL, regizorul folosind intervenția directă i-a provocat la o discuție despre propagandă, terorism, confruntarea cu regimul comunist pe calea undelor în perioada Războiului rece. În film se evidențiază totodată câteva momente esențiale atât pentru românii din țară, cât și pentru cei care au lucrat la Radio Europa Liberă: cutremurul din 4 martie 1977, atacul asupra Monicăi Lovinescu, cazul lui Vasile Paraschiv ș.a.

Din seria de emisiuni despre Radio Europa Liberă, se evidențiază proiectul televizat „Lumea și noi” al jurnalistei Mihaela Crăciun lansat în ianuarie 2012, în cadrul căruia au fost realizat mai multe epizoade dedicate Departamentului românesc al RFE/RL – „Aici e Radio Europa Liberă”, transmise de TVR și în reluare de TVR Internațional. Cred că „Aici e Radio Europa Liberă” este una din cele mai reușite și longevive emisiuni care prezintă reușitele profesionale ale românilor din toată lumea, printre care și foștii angajați ai RFE/RL. Astfel, printre protagoniștii emisiunilor au fost: Raluca Petruțian, Carmen Pompey (Anca Croitoru – Foto 6), Hans-Ioachim Acker (Micea Ioanid), Nestor Ratesh, Victor Eskenasy, Michael Shafir, Liviu Tofan, Constantin Caradja, William Totok, Mihai Rusu, Mihai Sturdza, Mircea Carp (Foto 7), Ion Dumitru, Trudi Dumitrescu (Ioana Crișan – Foto 3), Doina Alexandru Xifta, Emil Hurezeanu, Neculai Constantin Munteanu, Dan Stanciu, Emils Szabo, Vroni Bruner (Rodica Dinulescu), Radu Călin Cristea, Gelu Ionescu (Foto 8), Șerban Orescu, Mary Georgescu, Liviu Tofan. La emisiuni au mai participat Pavel Chihaia, Nicolae Stroescu Stănișoara, Anneli Ute

Foto 5. Vlad Georgescu, Director al Departamentului românesc al RFE între 1983-1988 (Foto din Arhiva Hoover)

Gabanyi, Dinu Calcianu și alți colaboratori ai RFE/RL etc.³⁷ Emisiunile au fost reluate și pe pagina RFE/RL, la rubrica „REL și media internațională”³⁸. Aceste emisiuni trebuie atent analizate, confruntate cu alte documente de arhivă și surse istorice pentru reconstituirea integrală a activității Departamentului românesc al Radio Europa Liberă.

Pagina web actuală în limba română a postului de Radio Europa Liberă conține rubrica „Arhiva istorică” care adună un șir de documente, secvențe video și informații diverse din activitatea și oamenii anterioară a Departamentului românesc structurate în

câteva compartimente – Revoluția din decembrie 1989, evenimentele din 1968, personalități, pagini din Arhiva Hoover și multimedia³⁹. Aceste informații sunt o sursă esențială de informare pentru cercetarea și cunoașterea trecutului acestui post de radio. O altă sursă online semnificativă este pagina *Cold War Radio Museum*, lansată în anul 2016. Deși este abia la început de cale, proiectul cuprinde numeroase informații și fotografii despre activitatea Vocea Americii și RFE/RL⁴⁰.

Memorii, jurnale și polemici

O altă sursă importantă de cercetare a istoriei Radio Europa Liberă sunt publicațiile foștilor angajați sau colaboratori autonomi (*freelancers*) ai acestui post de radio – memorii, jurnale, biografii, textele emisiunilor, secvențe din activitate etc. Aceste surse sunt adesea invocate ca mărturii privilegiate, însă utilizarea lor istoriografică ridică probleme specifice de credibilitate, reprezentativitate și poziționare morală. Aceste publicații au un rol dublu, constituind atât contribuții istoriografice, cât și surse de cercetare în sine. Ținând cont de numărul lor mare, unele contribuții vor fi menționate aici, iar altele în compartimentul următor. Totuși, se impune o lucrare istoriografică care să analizeze separat aceste gen de surse. Jurnalele Monicăi Lovinescu ocupă un loc central în acest corpus, nu

³⁷ http://tvr.ro/emisiuni/lumea-si-noi_4271.html (accesat 05.02.2020).

³⁸ <https://moldova.europalibera.org/z/15959> (accesat 05.02.2020).

³⁹ La realizarea și dezvoltarea compartimentului „Pagini din Arhiva Hoover” mi-am adus personal contribuția publicând mai multe documente descoperite în această arhivă. <https://moldova.europalibera.org/arhiva> (accesat 05.02.2020).

⁴⁰ <https://www.coldwarradiomuseum.com/> (accesat 05.02.2020).

Foto 6. Vizita Regelui Mihai I al României la sediul RFE/RL de la München pe 13.12.1991; Carmen Pompey, Regele Mihai și Nicolae Stroeșcu (Fotografie oferită de Carmen Pompey)

doar prin influența autoarei în cadrul RFE, ci și prin funcția lor de cronică a exilului românesc. Limitarea cronologică a jurnalelor publicate la anii 1980 nu este întâmplătoare: ea reflectă atât opțiuni editoriale post-1989, cât și o strategie de valorizare a perioadei de maximă tensiune dintre RFE și regimul ceaușist. În același timp, selecțiile tematice din volumele *Unde scurte* nu pot fi tratate ca transcrieri exhaustive ale activității radiofonice, ci ca reconstrucții retrospectiv-interpretative, menite să confere coerență unei experiențe fragmentare⁴¹. Din lista respectivă fac parte și *Scrisurile* lui Paul Goma, o scriere autobiografică, care ne ajută să înțelegem nu doar viziunea autorului despre anumite situații, dar și relațiile cu lumea din jur, inclusiv cu unii angajați ai Radio Europa Liberă⁴². În șirul dat se înscriu și cele două volume de scrisori către Radio Europa Liberă, coordonate de Gabriel Andreescu și Mihnea Berindei în 2010 și respectiv 2014. Departamentul românesc al Europei Libere a avut o rubrică specială dedicată mesajelor din țară,

⁴¹ Monica Lovinescu, *Unde scurte* (București: Humanitas, 1990); Monica Lovinescu, *Întrevederi cu Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Ștefan Lupașcu și Grigore Cugler* (București: Curtea Românească, 1992); Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte II* (București: Humanitas, 1993); Monica Lovinescu, *Seismograme. Unde scurte III* (București: Humanitas, 1994); Monica Lovinescu, *Est-estice. Unde scurte IV* (București: Humanitas, 1994); Monica Lovinescu, *Insula Șerpilor. Unde scurte VI* (București: Humanitas, 1996); Monica Lovinescu, *Jurnal 1981–1984*, 2nd ed. (București: Humanitas, 2003); Monica Lovinescu, *Jurnal 1985–1988* (București: Humanitas, 2003); Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, 4th ed. (București: Humanitas, 2010).. În aceste și multe alte lucrări publicate de Monica Lovinescu se regăsesc informații prețioase despre colaborarea ei cu Radio Europa Liberă.

⁴² Evidențiez aici, în special, volumul care cuprinde perioada 1971-1989: Paul Goma, *Scrisuri. 1971-1989. Bio-Bibliografie, Interviuuri, Dialoguri, Articole*, vol. I (București: Curtea Veche, 2010).

textele acestor emisiuni se păstrează în Arhiva Hoover, dar originalul scrisorilor lipsește, cu unele foarte mici excepții.

Publicarea scrisorilor venite de la diverși cetățeni din România este binevenită pentru a cunoaște diversitatea problemelor cu care se adresau cetățenii disperați pentru a fi ajutați de acest post de radio sau pentru a spune lumii despre situația reală a societății românești aflate sub regim comunist⁴³. Din seria memoriilor ale foștilor colaboratori ai RFE/RL face parte și lucrarea lui Gelu Ionescu, *Covorul cu scorpioni. Douăsprezece fragmente memorialistice*, publicată la editura Polirom în anul 2006⁴⁴. Această publicație este considerată de către fost angajat al acestui post de radio, Victor Eskenasy, drept „singurele memorii adevărate despre anii Europei Libere”⁴⁵. La capitolul memorii sau biografii poate fi adus drept exemplu și cartea *Aici Mircea Carp, să auzim numai de bine!* cu un cuvânt înainte de Dinu Zamfirescu și apărută la Iași în anul 2012⁴⁶. Această carte este importantă din mai multe perspective. În primul rând, aceasta este o sursă de cunoaștere a autorului ei, care-și prezintă destul de detaliat autobiografia. În al doilea rând, ținând cont de mediile profesionale în care a lucrat, putem afla mai multe detalii și despre activitatea lui durabilă la postul de Radio Europa Liberă. Totuși, după cum menționează și Mircea Morariu într-o recenzie, ar fi de așteptat mai multe detalii privind activitatea lui la RFE/RL:

„Mircea Carp a petrecut, așadar, ani mulți și mai cu seama ani interesanți la Europa Liberă. Tocmai de aceea m-aș fi așteptat să le acorde în cartea lui de memorii și documente un loc privilegiat. Mai cu seama fiindcă știm foarte puțin și cunoaștem lucruri trunchiate despre acest important post de radio. Nu e vorba, din motive obscure, chiar cei ce au lucrat acolo 20-30 de ani, știu și ei foarte puține despre cum le era receptată munca de către serviciile secrete comuniste. Și aceasta fiindcă, pe mai departe, arhivele fostei Direcții de informații externe sunt inaccesibile. O dovedește chiar capitolul Mircea Carp în documentele Securității, alcătuit de Florica Dobre și integrat în cartea ce prilejuiește aceste însemnări. Mircea Carp acorda, din păcate, doar vreo treizeci de pagini (cf. capitolul În Europa: De la microfonul Vocii Americii la microfonul Europei libere) acestei perioade de activitate. Nu evocă persoane, nu face portrete, nu insistă asupra unor evenimente-cheie (așa cum au fost zilele de foc ale Revoluției din decembrie 1989). Nu vrea să supere pe nimeni, nu dorește să își reamintească propriile

⁴³ Gabriel Andreescu, Mihnea Berindei, eds, *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. I, Document (Iași: Polirom, 2010). Mihnea Berindei, Gabriel Andreescu, eds, *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. II, Document (Iași: Polirom, 2014).

⁴⁴ Gelu Ionescu, *Covorul cu scorpioni. Douăsprezece Fragmente Memorialistice* (Iași: Polirom, 2006).

⁴⁵ http://tvri.tvr.ro/aici-e-radio-europa-libera-la-microfon-victor-eskenasy_25318.html?fbclid=IwAR0VSAXlDV1ArFZ2OI7kAY5a8X5SSR0SUchPKqRe0NZZ4JXlFNk8zpeH8oE (accesat 05.02.2020).

⁴⁶ Mircea Carp, *Aici Mircea Carp, Să auzim numai de bine!* (Iași: Editura Polirom, 2013).

Foto 7. Mircea Carp și Edelinea Stoian sting în mod simbolic lumina în Departamentul românesc al Radio Europa Liberă pe 21 mai 1995 la München (Fotografie oferită de Carmen Pompey)

supărări. Relatează pe scurt, cu o amărăciune nedisimulată, cum și mai puțin de ce nu a ajuns director plin al Serviciului românesc...”⁴⁷.

În ceea ce privește publicarea textelor elaborate pentru RFE/RL, probabil că printre primele sunt cele ale lui George R. Urban de la Departamentul maghiar⁴⁸. Cât despre Departamentul român, textele lui Noël Bernard au fost publicate la doi ani după moartea acestuia. Astfel, în 1983, apare la München cartea lui Noël Bernard, *Aici e Europa Liberă*, cu o prefață *La moartea lui Noël Bernard*, semnată de Virgil Ierunca. Pe lângă faptul că volumul este un omagiu adus lui Noël Bernard, lucrarea readuce în actualitatea 54 de intervenții ale lui Noël, cu o tematică foarte variată, citite la microfonul Europei Libere între 13 aprilie 1974 și 29 august 1981. Amintesc aici doar câteva din ele. Spre exemplu, 21 iulie 1975, Noël Bernard vorbea despre reacția lui Ceaușescu la comentariile occidentale privind imposibilitatea îndeplinirii planului cincinal după inundațiile ce au lovit România, iar pe 12 august 1977 vorbea despre regimul din țară, menționând că „Un regim dictatorial, care își zice democratic, nu poate exista răspândind confuzii și adeseori recurgând la neadevăruri.” Pe 11 ianuarie 1980, N. Bernard anunța la microfonul Europei Libere că, „După cum știți, de la Crăciun încoace, lumea întreagă este profund preocupată de criza internațională, declanșată de agresiunea sovietică împotriva Afganistanului. Cu toate acestea, presa, radioul și televiziunea din România nu v-au informat și nu vă informează cu aproape nici un cuvânt despre

⁴⁷ Mircea Morariu, „Lamulțiani, domnule Mircea Carp!” *Adevarul.ro*, 28.01.2016, https://adevarul.ro/news/eveniment/la-multiani-domnule-mircea-carp-1_56aa13fb5ab6550cb8349947/index.html (accesat 15.02.2020).

⁴⁸ George R. Urban, *Talking to Eastern Europe: Collection of the best readings from the Broadcasting and background papers of Radio Free Europe* (Londra: Eyre and Spottiswoode, 1963).

Foto 8. În vizită la foștii angajați ai Departamentului românesc al Radio Europa Liberă: Nicolae Dan Stoian, Sergiu Musteață, Marry Georgescu, Carmen Pompey, Gelu Ionescu și N.C. Munteanu (München, 8.07.2015)

agresiunea sovietică, despre reacțiile puternice pe care le-au stârnit în toată lumea sau despre luptele crâncene care se dau în Afganistan între trupele invadatoare și o bună parte din populația țării.”⁴⁹. O lucrare despre personalitatea lui Noël Bernard și contribuțiile sale la Radio Europa Liberă apare abia în anul 2007⁵⁰.

Următorul colaborator al Departamentului românesc al Radio Europa Liberă care-și publică contribuțiile sale este Vasile Mănuceanu. Astfel, în 1984 în Germania apare volumul *Șapte vaci slabe*, ce include textele autorului citite la microfonul postului de Radio Europa Liberă în perioada 1982-1983. Scriitorul V. Mănuceanu, chiar de la începutul culegerii atrage atenția că aceste contribuții au menirea să spună adevărul despre România: „Ar fi absurd să se creadă că articolele cărții sunt o răfuială a mea personală cu regimul din România. Ele încearcă să stingă cât de cât setea de adevăr a unui popor gătit și călcat în picioare sub ochii lumii civilizate.” Aceste texte sunt surse de o valoare de netăgăduit, fiecare reflectând o filă din realitatea României comuniste⁵¹.

Din aceeași serie, este și volumul care include un șir de texte privind *România anilor '80*, în special editorialele lui Vlad Georgescu, director al Departamentului românesc (Foto 5), publicate prin bunăvoința soției lui Mary Georgescu și

⁴⁹ Noel Bernard, *Aici e Europa Liberă* (München: Jon Dumitru Verlag, 1983).

⁵⁰ Ioana Măgura Bernard, *Directorul postului nostru de radio* (București: Curtea Veche, 2007).

⁵¹ Vasile Mănuceanu, *Șapte vaci slabe. Articole citite la microfonul postului de Radio „Europa Liberă” (1982-1983)*, (Aarhus: Nord, 1984).

antologate de Gelu Ionescu⁵². Pe lângă angajații Radio Europa Liberă, au fost angajați și numeroși colaboratori externi (*freelanceri*). Având statut de angajați autonomi, aceștia au adus contribuții semnificative la realizarea mai multor emisiuni. Printre ei se numără și Nicolae Lupan și Efim Crimerman, originari din RSS Moldovenească, care au realizat mai multe secvențe despre trecutul și prezentul Basarabiei și Bucovinei. Nicolae Lupan, și-a publicat textele sale⁵³. Efim Crimerman, cunoscut și ca Grigore Singurel, a publicat un volum modest de memorii însoțite de câteva texte prezentate în limba rusă la Radio Libertatea. Totuși, contribuția sa la activitatea RFE/RL a fost mult mai vastă, inclusiv pentru Departamentul românesc. Pe baza documentelor din Arhiva Hoover și a celor din arhiva personală a lui E. Crimerman, am publicat în 2017 două volume prin care am reîntregit contribuția lui Grigore Singurel la microfonul Europei Libere între 1981 și 1990⁵⁴.

Memoriile lui René Al. de Flers, ale lui Gelu Ionescu sau ale lui Nicolae Stroescu-Stănișoară ilustrează, în schimb, pluralitatea perspectivelor interne asupra activității și organizării RFE. Diferențele dintre aceste relatări nu pot fi reduse la simple polemici personale. Ele reflectă poziții instituționale distincte, conflicte editoriale reale și divergențe privind misiunea postului de radio. Relegarea acestor tensiuni la categoria generică a registrului polemic riscă să diminueze, dacă nu chiar să anuleze, semnificația lor istorică. În acest context, memoriile lui J. Popper ridică probleme suplimentare, întrucât autorul ocupă o poziție problematică în interiorul RFE, iar relatarea sa nu este confirmată în mod uniform de alte surse. De aceea, aceste texte nu pot fi utilizate ca surse de prim rang fără o confruntare sistematică cu documentele de arhivă și cu mărturiile concurente. O abordare critică presupune, așadar, nu respingerea memoriilor ca surse subiective, ci organizarea lor în funcție de poziția autorului, de consistența internă a relatării și de gradul de confirmare documentară. Printr-o asemenea filtrare metodologică, memoriile și jurnalele pot contribui la o cunoaștere aprofundată a fenomenului RFE, în loc să perpetueze narațiuni concurente ireconciliabile.

⁵² Vlad Georgescu, *România anilor '80. texte antologate de Gelu Ionescu* (München-București: Editura Jon Dumitru, 1995).

⁵³ Nicolae Lupan, *Imagini nistrene, Basarabia și Bucovina la Europa Liberă*, vol. 1 (Bruxelles: Editura Nistru, 1986); Nicolae Lupan, *Imagini nistrene. Basarabia și Bucovina la Europa Liberă*, vol. 2 (Bruxelles: Editura Nistru, 1989); Pentru a întregi contribuția lui Nicolae Lupan la emisiunile Serviciului românesc al Radio Europa Liberă și reconstitui colaborarea sa cu directorii acestui post de radio, am confruntat documentele din Arhiva Hoover cu cele publicate de autor și le vom publica în două volume susținute de studii analitice. Primul volum a apărut la finele anului 2019, iar al doilea în toamna anului 2020. Sergiu Musteață, Elena Varta, eds, *Nicolae Lupan, disidentul și jurnalistul. La microfonul Europei Libere (1978-1988)*, vol. 1 (Chișinău: Editura ARC, 2019). Sergiu Musteață, Elena Varta, eds, *Nicolae Lupan, disidentul și jurnalistul. La microfonul Europei Libere (1978-1988)*, vol. 2 (Chișinău: Editura ARC, 2021).

⁵⁴ Sergiu Musteață, *Basarabeanul bruiat de KGB. La microfonul Europei Libere – Efim Crimerman, 1981-1990*, vol. 1-2 (Chișinău: Editura ARC, 2017).

Istoriografia RFE/RL în contextul cercetării Războiului Rece

Istoriografia Războiului rece este vastă și diversă, de la începutul confruntării între cele două blocuri politico-militare și până sfârșitul ei, de la lansarea noțiunii de „război rece” până în prezent s-au scris mii de studii și monografii. Se cere deci o structurare a abordării acestui domeniu, în primul rând, din perspectivă cronologică și în al doilea rând din perspectivă tematică. Evidențiem două perioade distinse ale istoriografiei Războiului rece: prima este perioada confruntării (1947-1991) și a doua, perioada post-1991. Lucrările elaborate într-o perioadă sau alta au fost puternic influențate de realitățile istorico-politice și ideologice din fiecare bloc politic, în general, și din fiecare țară, în particular.

După căderea regimurilor totalitare au fost create un șir de instituții care și-au concentrat activitatea pe studierea perioadei războiului rece. Mai mulți istorici au manifestat interesul față de această perioadă și au folosit noile oportunități de cercetare a trecutului recent, dar cu multe necunoscute. Astfel, deschiderea arhivelor, inclusiv a celor din cadrul serviciilor secrete din statele ex-socialiste, oferă noi posibilități de documentare și cercetare a unor subiecte care au fost interzise în perioada comunistă sau care se referă direct la particularitățile acestor regimuri. În această tendință se înscrie și studierea istoriei postului de Radio Europa Liberă/Radio Libertatea. La nivel internațional, există chiar și un grup de cercetare, coordonat de către Ross A. Johnson⁵⁵, care, însă, se limitează la anunțarea apariției unor publicații în ceea ce privește istoria RFE/RL. Astfel, în ultimele decenii, au fost publicate o serie de lucrări importante care dezbat istoria și rolul RFE/RL în promovarea libertății, democrației și drepturilor omului⁵⁶. Majoritatea cercetătorilor și-au concentrat atenția asupra diverselor subiecte privind activitatea RFE/RL, cum ar fi istoria radioului american în Europa, Libertatea de radiodifuziune, Propaganda pe calea undelor radio etc.⁵⁷ Totuși,

⁵⁵ R.A. Johnson a ocupat mai multe funcții în cadrul RFE/RL: director executiv al RFE/RL (1988-2002), director al RFE, director al Institutului de Cercetare RFE/RL, președinte interimar și consilier al RFE/RL. Sergiu Musteață, RFE/RL never had a separate Broadcast Service in Romanian for Soviet Moldavia ... Interview with A. Ross Johnson, Former Director of Radio Free Europe” *PLURAL. History. Culture. Society* 6, no. 1 (2018): 159–163.

⁵⁶ George R. Urban, *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy: My War within the Cold War* (New Haven & Londra: Yale University Press, 1997); Gene Sosin, *Spark of Liberty: An Insider's Memoir of Radio Liberty* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 1999); Richard H. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989* (Jefferson, NC, & Londra: McFarland, 2009); Arch Puddington, *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty* (Lexington: University Press of Kentucky, 2000); R. Eugene Parta, “From Adversaries to Colleagues: A Very Brief Historical Overview of Broadcasting to the USSR and Russia from a Western Perspective,” in *Beyond Borders: Research for International Broadcasting*, ed. Oliver Zöllner (Bonn: CIBAR, 2004); A. Ross Johnson, *Radio Free Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2010).

⁵⁷ John B. Whitton, *Propaganda and Cold War* (Washington, DC: Public Affairs Press, 1963);

pentru o mai bună înțelegere a rolului și impactului RFE/RL, este nevoie de o analiză complexă și profundă a tuturor contextelor istorice, politice și ideologice, care au condus la apariția și funcționarea acestui post de radio și rolul fiecărui departament național din cadrul RFE/RL⁵⁸. Analiza istoriografiei trebuie să fie una multilaterală, critică și comparativă. Pentru aceasta, trebuie început cu o analiză a lucrărilor despre RFE/RL apărute în perioada Războiului rece în statele din ambele blocuri⁵⁹. Apoi, este nevoie să se continue această analiză cu o cercetare a lucrărilor apărute în perioada post-1991.

Dacă analizăm situația din fiecare țară din Europa de Est privind interesul față de istoria RFE/RL, constatăm că aceasta este, în general, modestă. Totuși, în ultimii ani au apărut un șir de articole și monografii care discută contribuțiile departamentelor naționale ale RFE/RL, printre care se evidențiază Ungaria, Lituania, Polonia etc.⁶⁰ România se află printre aceste țări, iar numărul lucrărilor privind istoria și oamenii Departamentului românesc al Radio Europa Liberă este în creștere⁶¹.

Din păcate, nu există un grup de istorici sau un proiect colectiv și durabil, care să cerceteze istoria RFE/RL cu toate complexitățile ei. Mai degrabă, există interese sporadice ale unor istorici din cadrul diverselor instituții românești de cercetare, care au cercetat și publicat mai multe articole în reviste, volume colective, culegeri de documente și doar câteva studii monografice. Cele mai numeroase cărți privind istoria Radio Europa Liberă sunt scrise chiar de foștii angajați ai Departamentului românesc al acestui post de radio, printre care se evidențiază colecțiile editurilor Curtea Veche (ACTUAL), Humanitas (Memorii, Jurnale, Convorbiri) și Polirom (Document). Astfel, observăm că în ultimii ani au apărut un șir de memorii și istorii ale celor care au adus aportul la realizarea programelor acestui departament. Pe lângă valoarea lor documentară, aceste lucrări sunt și o contribuție istoriografică prețioasă. Deoarece ele sunt scrise de către martori direcți și actori implicați în activitatea instituției. Aceste cărți, cu siguranță ne ajută să înțelegem mai bine modul în care a funcționat Departamentul românesc, uneori ne oferă detalii privind „bucătăria internă”, dar și multe alte informații, care coroborate cu documentele de arhivă facilitează scrierea istoriei recente a României.

Thomas Sorensen, *The Word War: The Story of American Propaganda* (New York: Harper & Row, 1968); K. R. M. Short, *Western Broadcasting over the Iron Curtain* (London: Croom Helm, 1989).

⁵⁸ Susan D. Haas, *Communities of Journalists and Journalism Practice at Radio Free Europe during the Cold War (1950–1995)* (PhD diss., University of Pennsylvania, 2013), Publicly Accessible Penn Dissertation.

⁵⁹ Lucrarea lui R.H. Holt este una din primele cărți publicate în SUA, care explică ce reprezintă Radio Europa Liberă. Robert T. Holt, *Radio Free Europe*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1958.

⁶⁰ Aref'ev, *Voina v efire*; Junek, *Svobodnë!*; Kononov, *Vek "Svobody" ne slyhat'*; Machcewicz, *Poland's War on Radio Free Europe*; Stępnia, *Wokół Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa*; Arlauskaitė-Zakšauskienė, „Laisvoisios Lietuvos Komiteto Jav Veikla.

⁶¹ Detalii privind publicațiile românești la această temă sunt prezentate mai jos.

Ținând cont de numărul mare al studiilor la această temă, voi menționa în continuare doar unele din ele, pentru a arăta diversitatea lor și necesitatea unei lucrări istoriografice și analizei discursului istoric special dedicate lucrărilor despre RFE/RL. Cartea lui Nestor Ratesh *Romania: The Entangled Revolution*, publicată în 1991, este practic prima carte despre evenimente de la finele anului 1989 din România și este abordată din perspectiva unui jurnalist de la Radio Europa Liberă care cunoștea foarte bine situația din țară și schimbările politice din Europa de la acea vreme⁶². Urmează cartea lui J. Popper, *În culisele Europei Libere*, care într-adevăr deschide câteva „paranteze” din interiorul RFE/RL⁶³.

În 1997, apare cartea altui angajat român al Radio Europa Liberă, Emil Hurezeanu *Cutia Neagră: istoria prezentă a României în 1001 de minute la microfonul Europei Libere*, care abordează istoria recentă a României din propria experiență jurnalistică⁶⁴. R. Al. de Flers și-a încheiat cariera la RFE/RL în 1987, după 30 de ani de activitate, dar cartea sa despre Radio Europa Liberă apare abia în anul 2005. Acest volum este important din mai multe considerente: în primul rând, Flers a fost angajat încă de la începuturile RFE și a ocupat diverse poziții administrative în cadrul acestui post de radio; în al doilea rând, autorul cunoaște foarte bine situația, după cum mărturisește el însuși, din „culisele postului de radio de la München”; în al treilea rând, Flers discută istoria Radio Europa Liberă și a exilului românesc⁶⁵. Deși cartea lui Flers a stârnit polemici, o bună parte din afirmațiile sale pot fi confirmate prin documentele Arhivei RFE/RL de la Hoover. Cartea lui Neculai Constantin Munteanu (Foto 4), unul dintre cei mai cunoscuți jurnaliști români de la Radio Europa Liberă, *Ultimii șapte ani de-acasă. Un ziarist în dosarele Securității* este alt gen de contribuții, deoarece publică în mare parte conținutul documentelor care-l privesc din Arhiva CNSAS, urmată de o serie de articole „celor mai scârboși informatori” din 2011⁶⁶. Câțiva ani mai târziu, G. Andreescu, în cartea sa *Cărturari, opozanți și documente: manipularea Arhivei Securității*, bazată de documente din Arhiva CNSAS, în special dosarele „Melița” și „Eterul” – „Lucruri interesante, unele au permis completarea substanțială a materialelor despre Alexandru Paleologu, cu care „cazul Balotă” făcea un relevant contrapunct, însă nimic care să susțină calificativele lui Neculai Constantin Munteanu. Din contra.”⁶⁷.

⁶² Nestor Ratesh, *Romania: The entangled Revolution* (New York: Praeger and the Center for Strategic and International Studies, 1991).

⁶³ Jacob Popper, *În culisele Europei Libere* (București: Editura Victor Frunză, 1992).

⁶⁴ Emil Hurezeanu, *Cutia Neagră: Istoria prezentă a României în 1001 de minute la microfonul Europei Libere*, (București: Editura Albatros, 1997).

⁶⁵ Flers, *Radio „Europa Liberă” și Exilul Românesc*.

⁶⁶ Neculai Constantin Munteanu, *Ultimii șapte ani de-acasă. Un ziarist în dosarele Securității. Ediție îngrijită și adnotată de Doina Jela*, (București: Curtea Veche, 2007).

⁶⁷ Gabriel Andreescu, *Cărturari, Opozanți și Documente: manipularea Arhivei Securității* (Iași: Editura Polirom, 2013).

Prin urmare, cercetarea și interpretarea documentelor de arhivă, mai ales cele care se referă la activitatea Securității, trebuie efectuată cu maximă atenție, fiind confruntate și coroborate cu alte surse pentru a se evita saltul dintr-o extremă de interpretare în alta. Se evidențiază contribuțiile lui Liviu Tofan, redactor de știri (1973-1990) și director-adjunct al Departamentului românesc al Radio Europa Liberă (1990-1994); din 2008, Tofan fost director al *IRIR*, *interviuri*, *articole* și *cărți* care reflectă istoria RFE/RL și atacurile Securității românești asupra angajaților acestui post de radio. Volumele editate în 2012, 2013 și 2021 vizează mai multe episoade din istoria Radio Europa Liberă, care, pe lângă faptul că sunt scrise de un martor ocular, participant la „viața” Departamentului românesc, sunt lucrări bine documentate ce contribuie la o mai bună înțelegere a structurii interne și activității RFE/RL⁶⁸.

În ultimele trei decenii au apărut articole, monografii și culegeri de documente, care reprezintă opinii din afara RFE/RL⁶⁹. Printre aceste contribuții este volumul lui Mihai Pelin, fiind printre primii scriitori care a publicat documente din arhiva Securității, *Operațiunea Meliția și Eterul. Istoria Europei Libere prin Documente de Securitate*, apărută în anul 1999, dar interpretările autorului trebuie analizate cu prudență⁷⁰. Merită a fi luate în calcul și lucrările altor jurnaliști români, chiar dacă conținutul lor este unul foarte tendențios și a stârnit diverse polemici. Printre aceste contribuții este și cartea cu un titlul intrigant a lui Emanuel Valeriu, jurnalist și fost director general al TVR, *Fața necunoscută a „Europei Libere”*⁷¹. La fel de importante sunt și studiile dedicate lui Cornel Chirica, cel care a făcut ca *Metronom* să devină una din cele mai populare emisiuni muzicale din anii '70 ai secolului al XX-lea⁷².

Seria articolelor științifice dedicate Radio Europa Liberă este consistentă și diversă. Fiecare autor a dezbătut diverse teme, de la contribuția unor persoane din cadrul RFE/RL la anumite episoade din activitatea Departamentului românesc al Radio Europa Liberă⁷³. Unele articole au fost elaborate și completate, ulterior

⁶⁸ Liviu Tofan, *A patra ipoteză: Anchetă despre o uluitoare afacere de spionaj* (Iași: Editura Polirom, 2012); Liviu Tofan, *Șacalul Securității: Teroristul Carlos în solda spionajului românesc* (Iași: Editura Polirom, 2013); Liviu Tofan, *Ne-au ținut în viață. Radio Europa Liberă, 1970–1990* (București: Editura Omnium, 2021); Liviu Tofan, *Antologia Radio Europa Liberă. 101 contribuții (1956–1990)* (București: Editura Omnium, 2021)..

⁶⁹ Dumitru Dobre, Iulia Huiu, Mihaela Toader (coord.), *Sursele Securității informează* (București: Humanitas, 2008).

⁷⁰ Pelin, *Operațiunea Meliția și Eterul*.

⁷¹ Emanuel Valeriu, *Fața necunoscută a „Europei Libere”* (București: Lumina Lex, 2001).

⁷² Mircea Udrescu, *Pagini despre Cornel Chiriac* (București: Editura Universitară, 2008); Mircea Udrescu, *Metronom '70. Cornel Chiriac în documentele Securității* (București: Editura Universitară, 2015).

⁷³ Otilia Cristea, „România după 20 de ani: Radio Europa Liberă, inamicul public numărul 1 al Securității,” *Revista Capital* (2009); Iustina-Andreea Tuzu, „Război psihologic: Fenomenul Radio Europa Liberă,” *Romanian Journal of History and International Studies* 1, no. 2 (2014): 219–39; Laura Giosanu, „Radio «Europa Liberă» și exilul românesc în Europa,” *Studium – Revista studenților, masteranzilor și doctoranzilor în istorie*, suppl. (2017): 69–83.

publicate în formatul unor monografii. Amintim aici contribuția Iuliei Vladimirov, care a început prin publicarea câtorva articole⁷⁴, iar apoi a editat volumul *Monica Lovinescu în documentele Securității*⁷⁵. La fel de importante sunt și contribuțiile Anei-Maria Cătănuș care discută în lucrările ei, atât despre disidența românească, cât și despre relația între CIA, RFE și Securitatea românească⁷⁶.

Trebuie analizate, atât ca surse de cercetare, cât și în calitate de contribuții istoriografice articolele publicate în ultimii ani în presă românească. În acest context, se evidențiază contribuțiile lui Mircea Morariu din ziarul și blogul său pentru ziarul *Adevărul*, care periodic dezbate anumite aspecte din trecutul și prezentul postului de Radio Europa Liberă⁷⁷. Menționăm aici și contribuțiile Laviniei Betea și Critinei Diac din seria de articole dedicate Radio Europa Liberă, publicate în *Scînteia* pe parcursul anului 2009 cu ocazia împlinirii 20 de ani de la căderea regimului comunist în România⁷⁸. Constatăm că ziarele *Adevărul* și *Jurnalul* au produs cele mai numeroase articole dedicate Radio Europa Liberă, care merită o analiză mai atentă din punct de vedere istoriografic.

În 2016, apare la București monografia Roxanei Oltean, *Transatlantic Vistas. Patterns of Perception, U.S. – Eastern European Relations and Cold War Radio Broadcasting Beyond the Iron Curtain*, care dezbate relațiile externe ale SUA în timpul Războiului Rece, în special reflectate în posturile de radio RFE/RL și Vocea Americii. Deși autoarea nu se oprește asupra rolului Departamentului românesc al Radio Europa Liberă, lucrarea sa este foarte utilă pentru înțelegerea complexității

⁷⁴ Iulia Vladimirov, "Monica Lovinescu în documentele Securității: decada 1949–1959," *Anuarul IICCMER. Intelectualii și regimul comunist. Istoriile unei relații IV* (Iași: Polirom, 2009); Iulia Vladimirov, "Monica Lovinescu: The Voice of Unbound Freedom," *Anuarul Internațional al IICCMER. History of Communism in Europe II* (București: Zeta Books, 2011).

⁷⁵ Iulia Vladimirov, *Monica Lovinescu în documentele Securității, 1949–1989* (București: Humanitas, 2012).

⁷⁶ Ana-Maria Cătănuș, "C.I.A., Europa Liberă și România. O analiză a Securității din 1981," *Arhivele Totalitarismului* 3–4 (2014): 252–61.

⁷⁷ https://adevarul.ro/news/eveniment/radio-europalibera-isi-reia-emisiunile-romania-1_5c3adb92df52022f758f7695/index.html?fbclid=IwAR0kXbo9XDQ7tOmVLwsD0YnLNnAUdCW76dNgNptnEeIeo6hXHBIY8of064M (accesat 05.02.2020).

⁷⁸ Lavinia Betea, "La Europa Liberă s-au petrecut toate manifestările antiregim," *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 28 ianuarie 2009; Lavinia Betea, "Postul în limba română avea audiența maximă din Europa de Est," *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 17 februarie 2009; Lavinia Betea, "Eveniment la Radio Europa Liberă," *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 10 martie 2009; Lavinia Betea, "Jurnalul Monicăi Lovinescu," *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 27 martie 2009; Lavinia Betea, "Disidența din România locuiește la Paris și se numește Paul Goma," interviu cu Michael Shafir, *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 10 iulie 2009; Cristina Diac, "Cine sunt disidenții români din evidențele REL?," *Scînteia – Jurnalul României 1989 – Acum 20 de ani*, supliment al *Jurnalului Național*, 13 octombrie 2009.

discursului politicii americane, articulat prin intermediul posturilor de radio care emiteau pentru statele din blocul comunist, conflictele și polemicile din jurul acestor posturi de radio, reacțiile și atacurile liderilor comuniști împotriva SUA, în general, și împotriva posturilor de radio americane, în special⁷⁹.

Volumul coordonat de Anna Bischof, *Western Interference? RFE/RL and the Cold War*, oferă un cadru comparativ esențial pentru înțelegerea diferențelor dintre serviciile naționale ale RFE și pentru evaluarea impactului politicilor editoriale asupra publicului din Europa de Est⁸⁰. Această lucrare permite depășirea narațiunilor excepționaliste și facilitează inserarea cazului românesc într-o istorie regională a radiodifuziunii occidentale. Cercetările realizate în cadrul Central European University, inclusiv teza de masterat a Ioanei Macrea-Toma despre emisiunile culturale ale Serviciului românesc al RFE, contribuie la înțelegerea dimensiunii culturale a radiodifuziunii, adesea eclipsată de analiza politică.⁸¹ Aceste studii evidențiază rolul RFE nu doar ca furnizor de informație politică, ci ca mediator cultural și formator de gusturi și ierarhii simbolice. Lucrările lui Mark Pomar și R. Eugene Parta, provenite din interiorul instituțional al RFE/RL, oferă o perspectivă reflexivă asupra mecanismelor de funcționare, a cercetărilor de audiență și a limitelor auto-reprezentării instituționale. Deși aceste contribuții trebuie citite critic, ele sunt indispensabile pentru înțelegerea logicii interne a postului de radio. De asemenea, studiile și intervențiile unor analiști RFE precum Anneli Ute Gabanyi sau Michael Shafir, care au funcționat simultan ca producători de analiză și ca observatori istorici, ridică problema statutului hibrid al expertului RFE ca istoric al instituției în care a activat. Integrarea critică a acestor texte este necesară pentru a se evita atât validarea automată, cât și respingerea lor apriorică.

În fine, lucrările clasice ale lui Arch Puddington și James F. Brown rămân repere esențiale pentru înțelegerea rolului strategic al RFE/RL în Războiul Rece, oferind un cadru interpretativ indispensabil pentru contextualizarea cazului românesc.

Concluzii

De-a lungul activității Radio Europa Liberă/Radio Libertatea, s-au adunat numeroase surse care vizează activitatea acestui post de radio și impactul programelor acestuia asupra popoarelor captive regimurilor antidemocratice.

⁷⁹ Roxana Oltean, *Transatlantic Vistas: Patterns of Perception, U.S.–Eastern European Relations, and Cold War Radio Broadcasting beyond the Iron Curtain* (București: Editura Universității din București, 2006).

⁸⁰ Anna Bischof, *Voices of Freedom – Western Interference? 60 Years of Radio Free Europe*, Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 130 (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2015).

⁸¹ Ioana Macrea-Toma, *Radio Free Europe in Paris: the Paradoxes of an Ethereal Opposition*, MA submitted to CEU, Department of History, Budapest, 2008; Ioana Macrea-Toma, „The Eyes of Radio Free Europe: Regimes of Visibility in the Cold War Archives”, *East Central Europe* 44, no. 1 (2017): 99-127; Ioana Macrea-Toma, „More than ‘Soul Catchers’: Understanding Eastern Europe through Audience and Opinion Surveys at Radio Free Europe during the Cold War”, *Journal of Cold War Studies* 26, no. 3 (2024): 85-121.

Caracterul insuficient al cercetării surselor privind Radio Europa Liberă/Radio Libertatea nu poate fi explicat exclusiv prin dificultăți de acces arhivistic, deși acestea există în mod obiectiv. Arhiva instituțională a RFE/RL de la Hoover Institution, de exemplu, impune constrângeri logistice și financiare considerabile, iar procesul lent de digitizare a fondurilor audio limitează cercetarea sistematică. În același timp, fondurile provenite din arhivele fostului serviciu al Securității (CNSAS) ridică probleme epistemice majore, întrucât ele reflectă mai puțin realitatea activității RFE, cât modul în care aceasta a fost percepută, distorsionată și instrumentalizată de aparatul politic represiv. Această situație explică de ce cercetarea RFE/RL necesită, mai mult decât studiul altor teme ale Războiului Rece, la crearea unor proiecte colective și interdisciplinare. Competiția pentru accesul la surse rare, fragmentarea arhivelor între mai multe state și instituții, precum și conflictul dintre mărturiile actorilor implică necesitatea unor metodologii comparative și colaborative, dificil de realizat prin eforturi individuale izolate. Astfel, analiza surselor și a istoriografiei dedicate Departamentului românesc al Radio Europa Liberă/Radio Libertatea arată că problema centrală a acestui câmp de cercetare nu este lipsa documentației, ci dificultatea integrării critice a unor surse eterogene și adesea contradictorii. Arhivele occidentale, dosarele Securității, memoriile foștilor angajați și produsele media post-1989 nu pot fi tratate ca emanații ale unor niveluri echivalente ale investigației istorice, ci trebuie organizate, contextualizate și confruntate sistematic. RFE/RL apare astfel nu doar ca un actor al Războiului Rece, ci ca un caz-limită pentru istoriografia acestuia: un spațiu în care propaganda, jurnalismul, analiza politică și experiența exilului se intersectează. Tocmai această ambiguitate explică atât persistența polemicilor, cât și dificultatea construirii unei narațiuni istorice stabile.

Din cele relatate mai sus, se vede foarte clar atât diversitatea surselor de cercetare, cât și a istoriografiei privind istoria RFE/RL. Totuși, cu siguranță, este nevoie de lucrări care să sistematizeze și să analizeze critic ceea ce s-a scris în perioada Războiului rece despre RFE/RL și ce se scrie după căderea regimurilor totalitare din Europa. Doar analiza comparativă și multilaterală a acestor două perioade ne va permite o mai bună înțelegere a activității sociale, politice, culturale și a percepției publice a acestui post de radio, dar și a calității discursului științific. Serviciul Românesc al RFE/RL a jucat un rol important în apărarea drepturilor omului, promovarea democrației și accesului la informație, atât în România, cât și în RSS Moldovenească. Acest fapt a fost recunoscut încă la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea de către liderii politici de la București și de la Chișinău.

Rezumat

Articolul prezintă, în primul rând, o analiză a surselor istorice privind istoria Departamentului Românesc al Radio Europa Liberă. O atenție deosebită este acordată documentelor din Arhiva Hoover (Stanford) și din Open Society Archives (Budapesta), care reflectă activitatea RFE/RL. În al doi-

lea rând, sunt analizate principalele studii și monografii apărute în ultimele cinci decenii pe această temă. Astfel, autorul evidențiază, pe de o parte, diversitatea surselor istorice, care rămân încă insuficient cercetate, iar, pe de altă parte, sistematizează literatura de specialitate existentă. Totodată, sunt menționate mai multe proiecte lansate în ultimele trei decenii, care merită a fi dezvoltate în continuare, pentru a contribui în mod substanțial la cercetarea rolului Departamentului Românesc al Radio Europa Liberă în combaterea regimului totalitar, apărarea drepturilor omului și promovarea libertății și democrației.

Cuvinte-cheie: Departamentul Românesc al Radio Europa Liberă, izvoare istorice, istoriografie

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Războiul undelor – Moldova Sovietică în programele Europei Libere” (cifru 25.80012.0807.34SE), finanțat de către ANCD prin intermediul proiectelor de cercetare și inovare „Stimularea excelenței cercetărilor științifice 2025-2026”.

Sergiu MUSTEAȚĂ,

„Ion Creangă” Pedagogical State University of Chișinău
and “Valahia” University in Târgoviște.

E-mail: musteata.sergiu@upsc.md